

ГЕНЕЗИС ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КОНЦЕПЦІЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

Грицина Л.А.

к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницького національного університету
м. Хмельницький, Україна

Анотація. У статті розглянуто основні школи цивілізаційного аналізу – формаційна, цивілізаційна та світо-сисемна. Визначено, що обґрунтування існування локальних цивілізацій зумовило необхідність пошуку наукових пояснень розмаїття чинників, причин та наслідків економічного розвитку. Зазначено, що результатом даного пошуку стало формування альтернативної теорії - концепції сталого (стійкого) розвитку. Ідея даної концепції ґрунтується на спростуванні фундаментальної основи традиційної економіки – можливості необмеженого економічного зростання. Оскільки в класичному вигляді дана концепція може запроваджуватись виключно на макро- чи мезорівнях, у роботі визначено, що на мікрорівні сталій розвиток часто розглядається через призму суміжних концепцій, найбільш поширеною з яких є концепція корпоративної соціальної відповідальності чи соціальної відповідальності бізнесу. В свою чергу, концепція соціальної відповідальності бізнесу є неоднорідною за своїм змістом, у її складі виділяють різні підходи, що різняться принципами, які покладені у їх основу. Нами виділено та розглянуто чотири підходи – інструментальний підхід, підходи з позиції політичного впливу, етики та соціальних вимог.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Особливості сучасного етапу розвитку економіки, що проявляються, з одного боку, у формуванні загально планетарної економічної системи, з іншого, у відсутності дієвої процедури збалансування економічного розвитку її складових елементів, порушенні історично сформованих зв'язків у трикутнику «громадянин – підприємство – держава» і, як наслідок, зміні розуміння ролі підприємства як суспільного інституту вимагає формування нових підходів та внесення змін до діючої практики ведення бізнесу.

На підтвердження актуальності даного процесу, у якості прикладу, можна навести спільну роботу провідних міжнародних інститутів (ООН, МВФ, СБ, ЄБРР тощо) та інтеграційних об'єднань у подоланні економічних криз, розробці та запровадженні єдиних стандартів, норм та підходів у економічній, соціальній та екологічній сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що дослідженню питань становлення сучасної цивілізації, визначення важливості економічної складової її розвитку присвячено багато і наукових робіт вітчизняних та зарубіжних вчених (Конта О., Маркса К., Шумпетера Й., Данилевського Н.Я., Шпенглера О., Тойнбі А.Дж., Февра Л., Броделя Ф.Кузика Б., Яковця Ю., Філіпенка А.С. тощо), як класиків економічної думки, так і представників сучасних шкіл.

Постановка завдання. Однак, готуючи дану статтю ми ставили собі за мету вивчивши теоретичні основи економічного розвитку сучасної цивілізації, обґрунтувати необхідність переходу до сталого розвитку на макrorівні та реалізації ідеї сталості розвитку на рівні суб'єктів господарювання через запровадження соціально-відповідального підходу до ведення бізнесу.

Основний матеріал дослідження. Знайти пояснення причин формування та розвитку сучасної цивілізації надзвичайно важко. Невипадково, існує велика кількість наукових підходів, які по-різному трактують причини історичних змін, їх наслідки та перспективи подальшого розвитку. Як наслідок, основа сучасної парадигми цивілізації сформувалась під впливом різних шкіл, які умовно можна об'єднати у три групи: формаційна (Конт О., Маркс К., Росту У., Белл Д., Тоффлер О.); цивілізаційна (Данилевський Н.Я., Леонтьєв К. М., Шпенглер О., Тойнбі А.Дж.); світо-системна (Блок М., Февр Л., Бродель Ф.) [1, 2, 3].

Не зважаючи на розбіжності, що притаманні цим підходам їх об'єднує, по-перше, спроба визначити та довести існування «елементарних неподільних одиниць» цивілізації (як то локальні цивілізації, світо-системи), дослідити їх зародження, розвиток та взаємодію. По-друге, визначити подальші перспективи існування цивілізації як у масштабі «елементарних неподільних одиниць», так і на загально-планетарному рівні.

Так, представники формаційного підходу на основі аналізу технічних чинників розвитку суспільства обґрунтували перетворення капіталістичного індустріального суспільства на постіндустріальне. В результаті, було дано обґрунтування змін у сфері виробництва (з виробництва товарів на надання послуг) та структурі зайнятості (на користь кваліфікованого персоналу), доведено зростання ролі та значення наукових розробок як основи нововведень та подальшого розвитку суспільних відносин [2].

Завдяки розвитку світо-системного підходу вектор досліджень був спрямований на вивчення економічних зв'язків між «світами-економіками» як цілісними історичними (економічними) системами. За такого типу зв'язків відсутні власне Захід і Схід, а є лише центр (ядро), напів периферія та периферія: Основна ідея теорій світів-економік (чи світів-систем) полягає в тому, що в системі світового господарства і економіці окремих територій існує певна ієрархія, заснована на функціонуванні механізму нерівності та експлуатації. Подібне трактування складових світової економіки дозволяє не лише пояснити історичні відносини метрополії-колонії, а й обґрунтувати сучасний розподіл країн за рівнем економічного розвитку [1]. Фактично світи-економіки є соціальними системами, які мають визначені кордони та чітку структуру взаємовідносин між членами, що забезпечує належні умови для узгодження взаємовідносин як в середині окремої системи, так і між світами-економіками.

З іншого боку, обґрунтування існування локальних цивілізацій, визнання їх унікальності зумовило активне формування великої кількості наукових підходів до розвитку економіки різних країн, які враховують природнокліматичні, ресурсні, технологічні та інші особливості територій. В результаті, стає можливим, максимально використовуючи наявні можливості, забезпечити позитивні зміни в економіці країни, досягнувши економічного розвитку чи економічного зростання [3].

Ми не випадково використали ці два поняття, розглядаючи питання зміни економічного становища країни, оскільки в сучасній економічній науці досить часто ці два поняття розглядаються у діалектичній єдності. Відмітимо, що першим, хто ввів у економічну науку чітке розмежування цих понять був Йозеф Шумпетер. Різницю між цими двома поняттями Й. Шумпетер пояснював так - поставте в ряд стільки поштових карет, скільки забажаєте – залізниці при цьому не вийде. Отже, економічне зростання – це збільшення виробництва і споживання одних і тих самих товарів і послуг з часом. Економічний розвиток – це перш за все поява чогось нового, невідомого раніше, або, інакше кажучи, інновація [4].

Варто зазначити, що підходи до розуміння суті економічного розвитку та його чинників змінилися з часом. Сьогодні економічний розвиток включає також і соціальні аспекти розвитку – це скорочення бідності, підвищення рівня освіти та охорони здоров'я, більш рівномірний розподіл доходів населення тощо. Та не зважаючи на зазначені зміни, поняття «економічного розвитку» все ще розглядається через призму циклічності змін у економіці. Циклічність – це загальна форма руху національних господарств і світового господарства як єдиного цілого. Вона відображає нерівномірність функціонування різних елементів національного господарства, зміну революційних та еволюційних стадій його розвитку, економічного прогресу [5, с. 147-150]. Фактично саме циклічністю пояснюють піднесення та спади у світовій економіці, прорахунки у плануванні чи прогнозуванні економічних явищ.

В той же час, наприкінці ХХ ст. у науковому співтоваристві активного поширення набула теорія сталого (стійкого) розвитку, поява якої, з одного боку, підірвала фундаментальну основу традиційної економіки – необмежене економічне зростання, з іншого

– заклала основи для теоретичного обґрунтування способу подолання циклічності у економічному розвитку світового господарства.

Традиційно, можливість чи неможливість економічного розвитку розглядається через призму певних чинників. По-перше, обмеженості наявних ресурсів. Прийнято вважати, що рівень економічного розвитку того чи іншого регіону безпосередньо залежить від наявності різних видів ресурсів – матеріальних, людських, фінансових тощо. Відсутність чи недостатність наявних ресурсів є головним обмежуючим фактором економічного зростання як нескінченної величини.

По-друге, це потреби людини, чи точніше відношення людини до споживання. З одного боку, потреби людини є досить обмеженими, з іншого – рівень споживання благ постійно зростає. Однак фактично, блага обмежені не тому, що для їх виробництва необхідні обмежені ресурси, а насамперед тому, що потреби людини і рівень споживання благ є не гармонійним.

Ставлення людей до потреб формує в їхній свідомості цінність благ, яка визначається не стільки його природними властивостями, скільки прийнятим у суспільстві (відповідно до певного історичного етапу його розвитку) суб'єктивним «баченням цінності». Достатньо згадати загально відому «ієрархію потреб А. Маслоу», яка фактично об'єднує «безумовні» потреби людини як живої істоти (фізіологічні потреби, потреба у захисті та безпеці) із «відносними» потребами, які фактично породжені існуванням людини як суспільної істоти (потреба у повазі, самоствердженні тощо).

Фактично, можна зробити висновок, що проблема сталого економічного розвитку – це, в першу чергу, проблема усвідомленого вибору. Тобто визначення: що спонукає людей до певних дій, чому це спонукає саме до таких дій, як подібні дії можуть вплинути на життя майбутніх поколінь.

Таким чином, ми повертаємось до питання ефективності задоволення потреб. З одного боку, під ефективністю прийнято розуміти таким спосіб досягнення мети, який супроводжується найменшими витратами певних ресурсів. З іншого, до ефективної можна віднести і таку діяльність, яка, не зважаючи на свою затратність, складність, обмеженість тощо, дає можливість зменшити чи уникнути виникнення негативних явищ у майбутньому. Тобто у довгостроковій перспективі, ефективний економічний розвиток повинен забезпечувати умови для стійкості (сталості) позитивних змін.

Варто відмітити, що початком формування сучасного бачення поняття «сталий розвиток» послужила, висунута на початку 1970-х рр. американськими ученими на чолі з Д. Форрестером, Д. Медоузом теорія «меж зростання», яка передбачає, що при збереженні існуючих тенденцій зростання світового населення, зростання післявоєнного промислового виробництва і, як наслідок, експоненціального збільшення забруднення довкілля і виснаження природного потенціалу планети настане так звана «глобальна катастрофа».

Сам термін «сталий розвиток» («sustainable development») отримав широке поширення з 1987 року, коли була опублікована доповідь Всесвітньої комісії ООН по довкіллю і розвитку «Наше спільне майбутнє», відома як доповідь Р. Х. Брундтланда. У ній стійкий розвиток визначався як розвиток, при якому нинішні покоління задовольняють свої потреби, не позбавляючи майбутні покоління можливості задовольняти власні потреби [6].

Як видно з визначення сутності сталого (стійкого) розвитку, дана концепція скоріше стосується макро- та мезоекономічних рівнів, на мікрорівні (рівні суб'єктів господарювання) можливість реалізація подібного підходу є досить умовною, оскільки суб'єкти даного рівня характеризуються обмеженістю тривалості діяльності – часові межі визначаються від дати заснування до дати ліквідації. Зважаючи на чітке обмеження строків функціонування досягнути сталості – стійкості, безперервності – розвитку неможливо, саме тому на мікрорівні сталий розвиток часто розглядається через призму суміжних концепцій, найбільш поширеною з яких є концепція корпоративної соціальної відповідальності чи соціальної відповідальності бізнесу [7].

Варто відмітити, що концепція соціальної відповідальності бізнесу є неоднорідною за своїм змістом, у її складі виділяють різні підходи, що різняться принципами, які покладені у їх основу. Так, прихильники інструментального підходу (теорії «корпоративного егоїзму») дотримуються думки, що підприємство виступає інструментом для створення багатства, а вся його соціальна діяльність спрямована на досягнення економічного результату. Найбільшого поширення даний підхід набув на початку 1970-х років, коли корпоративна соціальна відповідальність розглядалася переважно як відповідальність підприємства перед своїми акціонерами [8]. Найвідомішим прибічником даного підходу є економіст М. Фрідман, який вважав, що «існує одна і тільки одна соціальна відповідальність ділового світу - використати свої ресурси і займатися діяльністю, спрямованою на збільшення прибутків, при умові дотримання правил гри, тобто займатися відкритою і вільною конкуренцією, без обману і шахрайства [9, с. 141-142]». Тобто, діючи таким чином, організація виконує свою економічну функцію, виробляючи товари та послуги, необхідні для суспільства та створюючи при цьому робочі місця і забезпечуючи максимізацію прибутку для акціонерів [9, с. 142]. Деякі сучасні дослідники, прихильники інструментального підходу, наголошують на тому, що лише максимізація прибутку у довгостроковій перспективі визначає справжню відповідальність бізнесу, оскільки подібний підхід дозволяє поєднати інтереси як акціонерів, так і інших зацікавлених сторін. Крім того, вони погоджуються, що забезпечення максимізації прибутків у довгостроковій перспективі може вимагати від бізнесу певних поточних витрат на соціальні та екологічні цілі [10, с. 3-4].

Прихильники підходу з позиції політичного впливу (теорії «корпоративного громадянства») вважають, що підприємства мають здатність впливати на суспільство, а тому повинні відповідально використовувати цю здатність. Роль підприємства може бути розглянута у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні роль підприємства зводиться до філантропії, соціальних інвестицій та певних загальновизнаних обов'язків перед місцевою громадою. У широкому розумінні - підприємство повинно відповідати за ті сфери, в яких держава не здатна захистити своїх громадян [11, 12].

Підхід з позиції соціальних вимог (теорія «соціальної чуттєвості») наголошує на тому, що підприємство має зосереджувати свою діяльність на визначенні соціальних вимог суспільства та відповіді на них, сприяючи тим самим посиленню своїх позицій. У 1970-х роках концепція соціальної відповідальності змінює свій фокус з позиції «що є добрим для суспільства», до визначення «що суспільство вимагає від бізнесу». З огляду на це діяльність будь-якого підприємства у сфері соціальної відповідальності повинна визначатися очікуваннями суспільства від нього. При цьому деякі автори розрізняють – вимоги щодо скорочення негативного впливу та вимоги щодо посилення позитивного впливу підприємства на суспільство. Виникнення у 80-х роках теорії зацікавлених сторін призвело до появи нового напрямку дослідження, відповідно до якого соціальна роль бізнесу має визначатися вимогами зацікавлених сторін, заміщуючи тим самим поняття суспільства поняттям зацікавлені сторони [10, с. 6].

В основі підходу з позиції етики лежить ідея етичного обов'язку бізнесу та окремих менеджерів перед суспільством. Так, П. Дракер, відомий своєю критикою поглядів М. Фрідмана, вважав, що, розглядаючи соціальну відповідальність, не можна виходити з припущення, що особисті інтереси власників підприємства ведуть до досягнення суспільних благ чи, що особисті інтереси та суспільні блага можуть розглядатися окремо одні від інших [8]. На його думку відповідальність перед суспільством полягає у тому, щоб зробити своїм власним інтересом те, що за своєю суттю є суспільним благом [13, с. 393]. Серед підходів даної групи варто виділити підхід з позиції «потрійної результативної діяльності» (triple bottom line) Дж. Елкінгтона та нормативний підхід з позиції зацікавлених сторін Е. Фрімена. Відповідно до підходу Дж. Елкінгтона кожне підприємство несе економічну, екологічну та соціальну відповідальність перед суспільством, тим самим забезпечуючи свою життєздатність. Натомість нормативний підхід Е. Фрімена дозволив описати відносини між підприємствами та групами осіб, всередині та за його межами, зацікавленими у його

діяльності. Відповідно до цієї теорії підприємство несе моральну відповідальність не перед суспільством загалом, а лише перед зацікавленими сторонами, до яких відносять: акціонерів, працівників підприємства, постачальників, споживачів та територіальні громади, у яких здійснює свою діяльність [10, с.7-8].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження засвідчило, що спроби сучасних науковців розробити та запровадити новітні підходи до розвитку економіки (ідея сталості економічного розвитку, соціальної ролі підприємств) є результатом поступальної еволюції наукової думки та відповіддю на сучасні виклики та загрози. Та, не зважаючи на ґрунтовну теоретичну базу новітніх концепцій, відкритими залишаються питання їх ефективної реалізації, пошуку дієвого механізму перетворення філософсько-етичних ідей сталого розвитку, соціальної відповідальності бізнесу у безпосередній результат – зміну соціальних, економічних, політичних, культурних тощо зв'язків та орієнтирів у сучасному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: В 2 т. / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец; Авт. вступ. ст. А. Д. Некипелов. — М.: Институт экономических стратегий, 2006. — 768 с.
2. Романов Н.М. К вопросу о феномене «цивилизация» и феноменологии столкновения цивилизаций (попытка концептуального прочтения) / Н.М. Романов // Ноосфера і цивілізація. Науковий журнал. – 2009. – № 10. – С. 75-80.
3. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації / А.С. Філіпенко. – К.: Знання України, 2006. – 316 с.
4. Загорський В.С. Системний аналіз категорії «розвиток» / В.С. Загорський, Є.М. Борщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_3/1.pdf
5. Овчинников Г.П. Макроэкономика / Г.П. Овчинников. – СПб.: СПб. электротехнический институт связи, 1993. - 224 с.
6. Деркач М.І. Концепт сталого розвитку як домінантна ідеологія людської цивілізації у ХХІ ст./ М. І. Деркач // Вісник Дніпропетровського університету. – 2009. – Випуск 3/1. – С. 185-191.
7. Sambiasi Lombardi Marta Fabiano The activity of Natura from the perspective of sustainable development and of corporate social responsibility / Marta Fabiano Sambiasi Lombardi, Carla Camargo Leal, Leonardo F.C. Basso // Management Research: The Journal of the Iberoamerican Academy of Management, Vol. 8 Iss: 3, 2010, pp.165 – 182
8. Абрамов Р. Корпоративная социальная ответственность как пример организационного изоморфизма в условиях глобализации / Р. Абрамов // Журнал исследований социальной политики. – 2005. – Т. 3, № 3. – С.327– 347.
9. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – М.: «Дело», 1993. – 703 с.
10. Paul van der Putten Frans A Research Agenda for International Corporate Social Responsibility [Електронний ресурс] / Frans Paul van der Putten // Nyenrode Research Papers Series. – Breukelen: Nyenrode Business University. – 2005. – no. 05-09. – P. 1-35. – Режим доступу: <http://www.nyenrode.nl/download/NRG/workingpapers/NRG05-09.pdf>. – Назва з екрану.
11. Garriga Elisabet Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory / Elisabet Garriga, Domènec Melé // Journal of Business Ethics. – 2004. - № 53. – P. 51-71.
12. Перегудов С. Корпоративное гражданство как современная форма социальной инженерии / С. Перегудов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 22–32.
13. Друкер Питер Ф. Практика менеджмента / Питер Ф. Друкер; пер. с англ. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2002. – 398 с.